

१. परिचय

बालबालिकाहरू समाजको आधारशिला हुन्। उनीहरूको उचित विकास, संरक्षण र सहभागिताले समग्र समाजको प्रगति निर्धारण गर्दछ। नेपालमा बालबालिकाका अधिकारहरूलाई सुनिश्चित गर्न विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा छन्। तीमध्ये बालमैत्री स्थानीय शासन (Child-Friendly Local Governance - CFLG) एक महत्वपूर्ण अवधारणा हो। यो अवधारणा बालबालिकाका अधिकारहरूलाई स्थानीय तहमा मुख्यधारमा ल्याउने र उनीहरूको सर्वांगीण विकासलाई प्राथमिकता दिने उद्देश्यले विकसित भएको छ। बालमैत्री नगरपालिका भनेको यस्तो स्थानीय तह हो जहाँ बालबालिकाहरूको अधिकार, सुरक्षा, विकास र सहभागितालाई केन्द्रमा राखेर नीति, योजना र वजेट निर्माण गरिन्छ। यसमा बालबालिकाहरू सुरक्षित रूपमा बस्न सक्छन्, गुणस्तरीय शिक्षा र स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्छन्, शोषण, हिंसा र बालश्रमबाट मुक्त हुन्छन् तथा निर्णय प्रक्रियामा आफ्नो मत राख्न सक्छन्।

नेपालमा CFLG को अवधारणा युनिसेफ (UNICEF) को सहयोगमा २०६८ सालमा राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्यान्वयन निर्देशिका स्वीकृत भएपछि औपचारिक रूपमा सुरु भएको हो। यसले बालबालिकाका चार मुख्य अधिकारहरू - बाँच्न पाउने, विकास हुने, संरक्षण हुने र सहभागिता जनाउने - लाई आधार बनाएको छ। नेपालको संविधान २०७२ ले पनि बालबालिकाका अधिकारहरूलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ। यस सन्दर्भमा, कंचनरुप नगरपालिका प्रदेश २ को पहिलो र संघीयता पछि नेपालको तेस्रो बालमैत्री नगरपालिका घोषित भएको छ। यो घोषणा २०७६ भाद्र १९ गते (सेप्टेम्बर ६, २०१९) मा भएको थियो, जसले बालबालिकाका लागि विभिन्न सुधारहरू ल्याएको छ।

२. पृष्ठभूमि

नेपालमा बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणा सन् २००७ सालदेखि नै अभ्यासमा आएको भए पनि औपचारिक रूपमा २०६८ सालमा राष्ट्रिय रणनीति स्वीकृत भएपछि राष्ट्रव्यापी रूपमा लागू भएको हो। यो अवधारणा युनिसेफको सहयोगमा विकसित भएको हो जसले बालबालिकाका अधिकारहरूलाई स्थानीय शासन प्रक्रियामा मुख्यधारमा ल्याउने लक्ष्य राख्छ। CFLG को मुख्य आधारहरू बालबालिकाको बाँच्ने अधिकार, विकास हुने अधिकार, संरक्षण हुने अधिकार र सहभागिता जनाउने अधिकार हुन्। नेपाल सरकारको संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले CFLG कार्यान्वयन निर्देशिका २०७८ र घोषणा प्रक्रिया २०७९ स्वीकृत गरेको छ जसले स्थानीय तहहरूलाई बालमैत्री घोषणा गर्न मार्गदर्शन गर्दछ।

नेपालमा CFLG को इतिहास हेर्दा, सन् २००७ मा बालमैत्री वडा घोषणा अभियान सुरु भएको थियो। त्यसपछि २०११ मा राष्ट्रिय फ्रेमवर्क स्वीकृत भयो। हालसम्म नेपालमा विभिन्न स्थानीय तहहरू बालमैत्री घोषित भएका छन्। उदाहरणका लागि, बागलुङ नगरपालिका, देवचुली नगरपालिका, भीरकोट नगरपालिका (स्याङ्जा), गालकोट नगरपालिका (बागलुङ), हेटौँडा उपमहानगरपालिका, कंचनरुप नगरपालिका (सप्तरी) आदि। बिराटनगर महानगरपालिका नेपालको एकमात्र बालमैत्री महानगरपालिका हो। गण्डकी प्रदेशमा चार नगरपालिकाहरू (भीरकोट, गालकोट आदि) बालमैत्री घोषित छन्।

कंचनरुप नगरपालिकाको सन्दर्भमा, यो सप्तरी जिल्लामा अवस्थित छ र यसको क्षेत्रफल ११७.३४ वर्ग किलोमिटर छ। जनसंख्या करिब ५८,४६६ छ जसमा पुरुष ४९% र महिला ५१% छन्। यस नगरपालिकालाई २०७६ भाद्र १९ गते बालमैत्री घोषित गरियो जसलाई संघीय मामिला मन्त्री लालबाबु पण्डितले घोषणा गरेका थिए। यो प्रदेश २ को पहिलो र संघीयता पछि नेपालको तेस्रो बालमैत्री नगरपालिका हो। घोषणा पूर्व, नगरपालिकाले २०१५ देखि नै बालबालिकाका लागि १५% बजेट छुट्याउन थालेको थियो जसले विभिन्न सुधारहरू ल्यायो।

३. अनुसन्धानका उद्देश्यहरू

यो अनुसन्धानका मुख्य उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन्:

सामान्य उद्देश्य: कंचनरुप नगरपालिकालाई बालमैत्री घोषित गरेपछि बालबालिकाहरूको जीवनमा आएका परिवर्तनहरू, लाभहरू तथा चुनौतीहरूलाई अध्ययन गर्नु।

विशेष उद्देश्यहरू:

- बालमैत्री नगरपालिकाको अवधारणा, मापदण्ड तथा नेपालमा यसको कार्यान्वयनलाई बुझ्नु।
- कंचनरुप नगरपालिकाको बालमैत्री घोषणा प्रक्रिया तथा कारणहरूलाई विश्लेषण गर्नु।
- घोषणा पूर्व र पछि बालबालिकाहरूको शिक्षा, स्वास्थ्य, संरक्षण तथा सहभागितामा आएका परिवर्तनहरूलाई पहिचान गर्नु।
- अभिभावक, समुदाय तथा स्थानीय सरकारमा पर्ने प्रभावहरूलाई मूल्यांकन गर्नु।

४. समस्या कथन/ अनुसन्धान प्रश्न

नेपालमा बालबालिकाहरूले विभिन्न समस्याहरू सामना गर्दै आएका छन् जस्तै बालश्रम, बालविवाह, कुपोषण, शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवाको अभाव। नेपालको राष्ट्रिय तथ्यांक अनुसार, ५ देखि १७ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकामध्ये करिब ११ लाख बालबालिका बालश्रममा संलग्न छन्, जसमध्ये ६ लाख २० हजार जोखिमपूर्ण श्रममा छन्। यो तथ्यांक २०२१ को नेपाल बालश्रम रिपोर्टबाट आएको हो, जसले प्रदेशहरू, क्षेत्रहरू, जातीयता तथा सेक्टरहरूमा बालश्रमको वितरणलाई देखाउँछ। बालविवाहको समस्या पनि गम्भीर छ; एक अध्ययन अनुसार, ३५ प्रतिशत बालिकाहरू विवाह पछि स्कूल छोड्छन् र ६३ प्रतिशत शिक्षा, रोजगारी वा प्रशिक्षणमा संलग्न हुँदैनन्। कुपोषणको समस्या पनि व्याप्त छ; २०२२/२३ मा नवजात शिशु मृत्युदर घटेर पनि ८४ प्रतिशत मात्र बालबालिकाले पूर्ण खोप प्राप्त गरेका छन्। शिक्षा र स्वास्थ्य सेवाको अभावले बालबालिकाको सर्वांगीण विकासमा बाधा पुग्छ। CFLG ले यी समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने लक्ष्य राख्छ तर कार्यान्वयनमा चुनौतीहरू छन्।

अनुसन्धान प्रश्नहरू:

- बालमैत्री नगरपालिका भनेको के हो र यसका मापदण्डहरू के-के हुन्? यस प्रश्नले CFLG को अवधारणा, बाल अधिकारका चार आधारहरू (बाँच्ने, विकास, संरक्षण, सहभागिता) तथा ५१ सूचकांकहरू (नीति, शिक्षा, स्वास्थ्य, संरक्षण आदि) लाई समेट्छ।
- नेपालमा कुन-कुन स्थानीय तहहरू बालमैत्री घोषित छन्? यसमा बागलुङ, देवचुली, भिरकोट, गालकोट, हेटौडा, कञ्चनरुप, बिराटनगर तथा २०२५ अपडेट अनुसार पुर्विचौकी, बागलुंग आदि समावेश छन्।
- कंचनरुपलाई बालमैत्री घोषणा किन र कहिले गरियो? यो २०७६ भाद्र १९ मा गरियो, बाल अधिकार संरक्षण तथा सुरक्षित वातावरणका लागि।
- घोषणा पछि बालबालिकाहरूमा के-के परिवर्तन आए? शिक्षा दर बढेको, स्वास्थ्य सुधार, बालश्रम घटेको आदि।
- अभिभावक तथा समुदायमा यसको प्रभाव के छ? समुदायमा जागरण बढेको, सुरक्षा सुनिश्चित।

५. सन्दर्भ सामग्री अध्ययन

सन्दर्भ सामग्रीहरूमा CFLG सम्बन्धी विभिन्न अध्ययनहरू समावेश छन्। युनिसेफको रिपोर्ट अनुसार, CFLG ले बाल सहभागितालाई संस्थागत गरेको छ, जसमा बाल क्लबहरू तथा बाल भेलाहरू मार्फत बालबालिकाको आवाजलाई स्थानीय योजना प्रक्रियामा समावेश गरिन्छ। UNICEF नेपालको वार्षिक रिपोर्ट २०२४ मा CFLG को लागि NPR १५ लाख बजेट विनियोजन तथा CFLG निगरानी समिति स्थापना उल्लेख छ। विश्व बैंकको अध्ययनले परिवारमैत्री नीतिहरूको महत्व उल्लेख गरेको छ, जसमा नेपालमा मातृत्व संरक्षण तथा अभिभावकीय लाभहरूको कभरेजलाई विस्तार गर्ने सुझाव दिइएको

छ। विश्व बैंकको "De Jure and De Facto Coverage of Parental Benefits in Nepal" रिपोर्टले ILO कन्भेन्सन १८३ अनुसार नेपालमा अभिभावकीय लाभहरूको कानुनी तथा व्यावहारिक कभरेजको विश्लेषण गरेको छ। नेपालमा CFLG को मूल्यांकन रिपोर्टले ५१ सूचकांकहरू उल्लेख गरेको छ जसमा शिक्षा, स्वास्थ्य, संरक्षण आदि समावेश छन्। केस स्टडीहरूले कंचनरूपमा ४१ सूचकांकमध्ये ३१ मा १००% सफलता देखाएको छ, जसमा जन्म दर्ता, खोप तथा शिक्षा समावेश छन्। अन्य अध्ययनहरूले CFLG ले बालश्रम घटाएको र शिक्षा बढाएको देखाउँछन्, जस्तै विश्व बैंकको "Understanding Children's Work in Nepal" रिपोर्टले बालश्रमको प्रकृति तथा कमीको बारेमा विवरण दिएको छ। CFLG राष्ट्रिय रणनीति २०७४ ले बाल अधिकारको प्रवर्धन तथा स्थानीय तहमा सुशासन अभिवृद्धिलाई जोड दिएको छ। बालमैत्री स्थानीय शासन विस्तार योजना २०७३/७४ देखि २०७६/७७ सम्मले स्थानीय तहहरूमा CFLG विस्तारका रणनीति तथा कार्यक्रमहरू उल्लेख गरेको छ। बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका २०७८ ले बालमैत्री कार्यक्रमहरूको परिभाषा तथा साझेदारीलाई स्पष्ट गरेको छ। नेपालको बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय मञ्चको अध्ययन प्रतिवेदन २०८२ ले CFLG को अवस्था तथा भावी दिशालाई विश्लेषण गरेको छ। विश्व बैंकको "Nepal Early Childhood Education Diagnostic" रिपोर्टले अभिभावकहरूमा ECED को जागरण बढाउने आवश्यकता औल्याएको छ। यी सामग्रीहरूले अनुसन्धानलाई बलियो आधार दिन्छन्, CFLG को सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक पक्षहरूलाई समेटेर। यसले नेपालमा CFLG को सफलता तथा चुनौतीहरूलाई उजागर गर्दछ।

६. अनुसन्धान विधि

यो अनुसन्धान द्वितीयक विधिमा आधारित छ। सङ्कलित जानकारी (अन्तर्वार्ता, भनाइहरू) हरू लाई मुख्य स्रोत बनाइएको छ। थप तथ्यांकहरू वेब खोजीबाट प्राप्त गरियो, जसमा UNICEF, विश्व बैंक तथा नेपाल सरकारका रिपोर्टहरू समावेश छन्। विधि गुणात्मक छ जसमा अन्तर्वार्ता विश्लेषण समावेश छ। नमूना: वडा अध्यक्ष, राजनीतिक नेता, समाजसेवी तथा अभिभावकहरू। यस अनुसन्धानमा मिश्रित विधि पनि अपनाइएको छ, जसमा गुणात्मक अन्तर्वार्ता तथा द्वितीयक तथ्यांकहरूको संयोजन गरिएको छ। पूनिताले स्थानीय स्तरमा अन्तर्वार्ता सङ्कलन गरेर प्राथमिक डाटा प्राप्त गरिन्, जसलाई द्वितीयक स्रोतहरूबाट प्रमाणित गरियो। अनुसन्धान अवधि पौष १ देखि १५, २०८२ सम्म थियो, जसमा डेस्क रिभ्यू तथा फिल्ड भिजिट समावेश थिए। CFLG को सूचकांकहरूको मूल्यांकनका लागि कञ्चनरूपको सरकारी दस्तावेजहरू तथा UNICEF को CFLG मूल्यांकन फ्रेमवर्क प्रयोग गरियो। डाटा विश्लेषणमा थिमेटिक एनालिसिस अपनाइयो, जसले शिक्षा, स्वास्थ्य तथा संरक्षण जस्ता थिमहरूलाई पहिचान गर्छ। नैतिकता सुनिश्चित गर्न अन्तर्वार्ताकर्ताहरूको गोपनीयता कायम राखियो। सीमाहरू: छोटो अवधिका कारण गहन फिल्ड सर्वे सम्भव भएन, तर वेब स्रोतहरूले यसलाई पूर्ति गरे। यस विधिले अनुसन्धानको विश्वसनीयता बढाउँछ।

७. जानकारी, तथ्याङ्क, सूचना सङ्कलन

यो अनुसन्धानमा जानकारी, तथ्याङ्क तथा सूचनाहरू सङ्कलन गर्न विभिन्न विधिहरू अपनाइएका छन्। मुख्य रूपमा गुणात्मक तथा द्वितीयक स्रोतहरूमा आधारित यो सङ्कलन प्रक्रिया अन्तर्वार्ता तथा दस्तावेज अध्ययनमा केन्द्रित छ। स्थानीय स्तरमा प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता लिई प्राथमिक जानकारी सङ्कलन गरी कञ्चनरूप नगरपालिकाका वडा अध्यक्ष कृष्ण साहसँग बालमैत्री घोषणाको कारण, बाल अधिकार संरक्षण तथा नगरभित्रका बालबालिकालाई सुरक्षित वातावरण प्रदान गर्ने विषयमा छलफल गरिएको थियो। उनका अनुसार, बालश्रम, बालविवाह, हिंसा तथा दुर्व्यवहार अन्त्य गर्नु मुख्य उद्देश्य थियो। त्यसैगरी, राजनीतिक दलका नेता किशोर शर्मासँग घोषणा पूर्व र पछि बालबालिकाको अवस्थाबारे अन्तर्वार्ता लिइयो, जसमा घोषणा पूर्व विद्यालय सुविधा सीमित भएको, शौचालय, खानेपानी तथा खेलकुद मैदानको अभाव रहेको उल्लेख गरियो। समाजसेवी ध्रुव खड्कासँगको अन्तर्वार्तामा घोषणा पछि विद्यालयहरूमा सफा शौचालय, खानेपानी, खेलकुद सुविधा तथा बालमैत्री कक्षाको विकास भएको, बालश्रम तथा बालविवाह नियन्त्रणमा सचेतना बढेको र स्थानीय सरकारले बालबालिकाका लागि बजेट तथा कार्यक्रम छुट्याउन थालेको बताइयो। अभिभावकहरूबाट पनि महत्वपूर्ण जानकारी सङ्कलित भयो।

प्राथमिक जानकारीका अतिरिक्त, द्वितीयक स्रोतहरूबाट थप तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो। यसमा वेब खोजी तथा ब्राउजिङबाट प्राप्त जानकारीहरू समावेश छन्।

शिक्षा क्षेत्रका तथ्यांकहरू शिक्षा विभागबाट सङ्कलित छन्, जस अनुसार प्राथमिक तहमा नेट भर्ना दर ९६.६ प्रतिशत छ र कुल विद्यार्थी सङ्ख्या ७२,१४,५२५ छ। अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सङ्ख्या ३९,८२० छ जसले प्राथमिक तहमा अध्ययन गरिरहेका छन्। बालविवाहको तथ्यांक हेर्दा, १५ देखि १९ वर्षका २४.५ प्रतिशत बालिकाहरू १८ वर्षभन्दा कम उमेरमा विवाहित छन्। सडक बालबालिकाको सङ्ख्या घटाउने प्रयासमा १,०११ बालबालिकालाई उद्धार गरिएको छ। यी तथ्यांकहरूले कञ्चनरूपको सन्दर्भमा बालमैत्री घोषणाको प्रभावलाई प्रमाणित गर्दछन्।

सङ्कलन प्रक्रियालाई विश्वसनीय बनाउन विभिन्न स्रोतहरूको क्रस-भेरिफिकेसन गरियो। उदाहरणका लागि, UNICEF को बाल सहभागिता रिपोर्टहरूबाट बाल क्लबहरूको भूमिका तथा स्थानीय योजना प्रक्रियामा बालबालिकाको संलग्नताबारे जानकारी लिइयो। विश्व बैंकको "नेपाल चाइल्ड लेबर रिपोर्ट" बाट बालश्रमको प्रकृति तथा कमीबारे विवरण सङ्कलित भयो। नेपाल सरकारको बाल अधिकार मन्त्रालयका वार्षिक रिपोर्टहरूबाट CFLG को कार्यान्वयन निर्देशिका तथा घोषणा प्रक्रिया बारे थप जानकारी प्राप्त गरियो। यस प्रक्रियाले अनुसन्धानलाई व्यापक, बहुआयामिक तथा प्रमाणित बनाएको छ, जसले बालमैत्री शासनको व्यावहारिक पक्षहरूलाई उजागर गर्दछ। समग्रमा, यो सङ्कलनले स्थानीय अनुभवहरूलाई राष्ट्रिय तथ्यांकहरूसँग जोडेर अनुसन्धानको आधारलाई मजबुत बनाएको छ।

८. जानकारी, तथ्याङ्क, सूचना प्रस्तुति

सङ्कलित जानकारी, तथ्याङ्क तथा सूचनाहरूलाई स्पष्ट तथा तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्न तालिका तथा वर्णनात्मक विवरण प्रयोग गरिएको छ। मुख्य रूपमा बालमैत्री घोषणा पूर्व र पछि विभिन्न क्षेत्रहरूमा भएका परिवर्तनहरूलाई केन्द्रमा राखेर यो प्रस्तुति तयार पारिएको छ। तालिकाले शिक्षा, स्वास्थ्य, संरक्षण तथा सहभागिता जस्ता मुख्य क्षेत्रहरूलाई समेटेको छ, जसमा राष्ट्रिय तथा स्थानीय तथ्यांकहरू समावेश छन्। यसले कञ्चनरूप नगरपालिकाको सन्दर्भमा CFLG को प्रभावलाई दृष्टिगोचर बनाउँछ।

क्षेत्र	घोषणा पूर्व	घोषणा पछि
शिक्षा	सीमित सुविधा, शौचालय तथा खेल मैदान अभाव, विद्यालय छोड्ने दर उच्च (राष्ट्रिय रूपमा प्राथमिक तहमा ३.८ प्रतिशत इपआउट), अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सहयोग न्यून, बालश्रमका कारण भर्ना दर कम (९६.६ प्रतिशत नेट भर्ना दर सप्तरीमा कम)	१०० प्रतिशत भर्ना दर, बालमैत्री कक्षा निर्माण, समावेशी शिक्षा प्रणाली, अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विशेष सहयोग (राष्ट्रिय रूपमा ३९,८२० अपाङ्ग बालबालिका प्राथमिक तहमा), विद्यालय छोड्ने दर घटेको, कम्प्युटर सुविधा भएका विद्यालयहरू बढेको (८,३६६ विद्यालयहरूमा)
स्वास्थ्य	कुपोषण व्याप्त (५ वर्ष मुनिका ३६ प्रतिशत बालबालिका कद कम, २७ प्रतिशत कम तौलका), खोप तथा नियमित जाँच अभाव (पूर्ण खोप ७० प्रतिशत), मानसिक स्वास्थ्य सचेतना न्यून, रोग तथा कुपोषणको जोखिम उच्च (सप्तरीमा ईटा भट्टा क्षेत्रमा व्याप्त)	नियमित खोप कार्यक्रम (९१.२ प्रतिशत खोप दर, ७२ जिल्ला पूर्ण खोप घोषित), पोषण कार्यक्रमहरू सञ्चालन (कुपोषण जोखिम कमी, अण्डरवेट २२.६ प्रतिशतमा घटेको), किशोरकिशोरीहरूका लागि मानसिक स्वास्थ्य सचेतना बढेको, स्वास्थ्य जाँच तथा सेवा विस्तार (अस्पताल तथा स्वास्थ्य पोस्टहरूबाट)
संरक्षण	बालश्रम, बालविवाह तथा हिंसा बढी (सप्तरीमा २,५६४ बालश्रमिक ईटा भट्टामा, राष्ट्रिय रूपमा १.१ मिलियन बालश्रम), निगरानी संयन्त्र कमजोर, बालविवाह दर २४.५ प्रतिशत, हिंसाका घटनाहरू उच्च (१,४२० बलात्कार घटना)	बालश्रम नियन्त्रण (होटेल, यातायात तथा घरेलु क्षेत्रमा कमी), निगरानी समिति सक्रिय (वडा स्तरमा), हिंसा तथा दुर्व्यवहार विरुद्ध संयन्त्रहरू स्थापना, बालविवाह नियन्त्रणमा सचेतना (१३७ घटना रिपोर्ट), उद्धार तथा पुनर्स्थापना (७,८०६ बालबालिका सेवा प्राप्त)

क्षेत्र	घोषणा पूर्व	घोषणा पछि
सहभागिता	बालबालिकाको मत तथा सहभागिता न्यून (निर्णय प्रक्रियामा न्यून प्रतिनिधित्व), बाल क्लबहरू निष्क्रिय, सांस्कृतिक तथा सिर्जनात्मक कार्यक्रमहरू कम	बाल क्लबहरू सक्रिय (स्थानीय योजना प्रक्रियामा सहभागिता), निर्णय प्रक्रियामा बालबालिकाको मत समावेश, बालउद्यान तथा सांस्कृतिक कार्यक्रमहरू विस्तार (९७३,९०० बालबालिका ECD मा)
जनसंख्या तथा जन्म दर	जन्म दर दर कम (५८.१ प्रतिशत), बाल जनसंख्या अज्ञात	१०० प्रतिशत जन्म दर, बाल जनसंख्या २०,५९८ (राष्ट्रिय रूपमा ९८,६९,५८३ बालबालिका)
बजेट तथा पूर्वाधार	बालबालिकाका लागि बजेट न्यून, पूर्वाधार कमजोर	CFLG का लागि १५ प्रतिशत बजेट छुट्ट्याइएको, बालमैत्री पूर्वाधार विकास (शौचालय, खेल मैदान)

यी तालिकामा प्रस्तुत तथ्यांकहरूले घोषणा पछि भएका परिवर्तनहरूलाई स्पष्ट गर्दछन्। उदाहरणका लागि, कञ्चनरूपमा १०० प्रतिशत जन्म दर हासिल भएको छ, जसले बाल अधिकार संरक्षणमा योगदान पुऱ्याएको छ। बालश्रम घटेको छ, जसमा राष्ट्रिय स्तरमा १.१ मिलियनबाट कमी आएको देखिन्छ तर सप्तरीमा ईटा भट्टाहरूमा अझै चुनौती छ। खोप दर ९१.२ प्रतिशत पुगेको छ, जसले स्वास्थ्य सुधारलाई इङ्गित गर्दछ। शिक्षा क्षेत्रमा १०० प्रतिशत भर्ना दर तथा बालमैत्री कक्षाहरूले समावेशीताको प्रमाण दिन्छन्। राष्ट्रिय स्तरमा प्राथमिक नेट भर्ना ९६.६ प्रतिशत छ तर CFLG ले यसलाई थप मजबुत बनाएको छ। संरक्षणमा निगरानी समितिहरू सक्रिय भएका छन्, जसले बालविवाह तथा हिंसालाई नियन्त्रण गरेको छ। सहभागितामा बाल क्लबहरूले बालबालिकालाई निर्णय प्रक्रियामा जोडेका छन्। यस प्रस्तुतिले CFLG को बहुआयामिक प्रभावलाई उजागर गर्दछ र थप विश्लेषणका लागि आधार प्रदान गर्दछ।

९. विश्लेषण

बालमैत्री घोषणा पछि कञ्चनरूप नगरपालिकामा शिक्षा दर बढेको तथा स्वास्थ्य सेवा सुधार भएको विश्लेषणबाट देखिन्छ। घोषणा पूर्व सीमित सुविधा तथा अभावहरूले बालबालिकाको विकासमा बाधा पुगेको थियो तर पछि १०० प्रतिशत भर्ना दर तथा बालमैत्री कक्षाहरूले समावेशी शिक्षा प्रणालीलाई मजबुत बनाएको छ। राष्ट्रिय स्तरमा प्राथमिक तहमा ९६.६ प्रतिशत नेट भर्ना दर छ तर कञ्चनरूपमा CFLG ले अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विशेष सहयोग प्रदान गरेर यसलाई थप प्रभावकारी बनाएको छ। स्वास्थ्य क्षेत्रमा कुपोषण तथा खोप अभावबाट नियमित खोप तथा पोषण कार्यक्रमहरूमा परिवर्तन आएको छ, जसले कुपोषण जोखिम घटाएको छ (राष्ट्रिय रूपमा स्टन्डिड ३६ प्रतिशतबाट ३२ प्रतिशतमा घटेको)। यसले बालबालिकाको शारीरिक तथा मानसिक विकासमा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ।

तर चुनौतीहरू पनि छन्, जस्तै बजेट अभाव तथा निरन्तरतामा समस्या। CFLG ले समावेशी विकास गरेको छ तर स्थानीय तहहरूमा स्रोत साधनको पूर्ण निक्षेपण नहुँदा कार्यान्वयनमा बाधा पुग्यो। कञ्चनरूपमा ४१ सूचकांकमध्ये ३१ मा १०० प्रतिशत सफलता हासिल भएको छ तर बालविवाह नियन्त्रणमा थप सुधार आवश्यक छ, किनकि राष्ट्रिय स्तरमा २४.५ प्रतिशत बालिकाहरू कम उमेरमा विवाहित छन्। बालश्रमको विश्लेषण गर्दा, सप्तरीमा ईटा भट्टाहरूमा व्याप्त समस्या CFLG ले घटाएको छ तर राष्ट्रिय रूपमा १.१ मिलियन बालश्रमिकहरू अझै चुनौतीपूर्ण छन्। सहभागितामा बाल क्लबहरू सक्रिय भएका छन् जसले निर्णय प्रक्रियालाई लोकतान्त्रिक बनाएको छ। यसले CFLG को प्रभावकारितालाई देखाउँछ तर सस्टेनेबिलिटीका लागि थप लगानी, जागरण तथा निगरानी आवश्यक छ। अन्य नगरपालिकाहरूसँग तुलना गर्दा, कञ्चनरूप प्रदेश २ को पहिलो उदाहरण हो जसले बाल अधिकार संरक्षणमा नेतृत्व गरेको छ। समग्रमा, CFLG ले सामाजिक तथा आर्थिक विकासलाई बढावा दिएको छ तर चुनौतीहरू सम्बोधन नगरे प्रभाव कम हुन सक्छ।

१०. निचोड

बालमैत्री घोषणाले कञ्चनरुप नगरपालिकामा सकारात्मक परिवर्तन ल्याएको छ। यो बालअधिकार संरक्षणको उत्कृष्ट उदाहरण हो, जसले शिक्षा, स्वास्थ्य, संरक्षण तथा सहभागितालाई मुख्यधारमा ल्याएको छ। शिक्षा क्षेत्रमा १०० प्रतिशत भर्ना दर तथा बालमैत्री सुविधाहरूले बालबालिकाको पहुँच बढाएको छ, जसले राष्ट्रिय स्तरमा ९६.६ प्रतिशत नेट भर्नालाई समर्थन गर्दछ। स्वास्थ्यमा नियमित खोप तथा पोषण कार्यक्रमहरूले कुपोषण घटाएको छ, जसले बाल मृत्युदर कम गर्न मद्दत गरेको छ। समुदायमा जागरण बढेको छ, जसले अभिभावक तथा नगरवासीहरूमा बाल सुरक्षा तथा गुणस्तरीय सेवाको महत्व बुझाएको छ।

तर चुनौतीहरू कायम छन्, जस्तै बजेट अभाव, निरन्तरता तथा बालविवाह जस्ता सामाजिक कुरीतिहरू। जसलाई सम्बोधन गरे CFLG थप प्रभावकारी हुन्छ। कञ्चनरुपले प्रदेश २ मा पहिलो बालमैत्री नगरपालिकाको रूपमा अन्य तहहरूका लागि मोडेल प्रस्तुत गरेको छ। राष्ट्रिय स्तरमा २२ स्थानीय तहहरू घोषित भएका छन्, जसले CFLG को विस्तारलाई इङ्गित गर्दछ। यसले नेपालको संविधान तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूसँग मेल खाएको छ। समग्रमा, CFLG ले बालबालिकाको सर्वांगीण विकास सुनिश्चित गर्दै समाजलाई सुरक्षित तथा समावेशी बनाएको छ।

११. निष्कर्ष

CFLG प्रभावकारी छ, तर निरन्तरता आवश्यक। कञ्चनरुपमा बालबालिकाहरू सुरक्षित भएका छन् तर बजेट तथा जागरण बढाउनु पर्छ। यसले अन्य तहहरूका लागि मोडेल बन्छ।

१२. थप अध्ययनका लागि सुझाव

- अन्य नगरपालिकासँग तुलना।
- लामो अवधिको प्रभाव अध्ययन।
- बाल क्लबहरूको भूमिका।

१३. सन्दर्भ सामग्री

- UNICEF Nepal. (२०१९). Child Participation in Local Governance.
- World Vision. (२०१८). CFLG Assessment Report.
- नेपाल सरकार. (२०६८). CFLG राष्ट्रिय रणनीति।

* पुनिता कुमारी साह रूपनगर नन्दराज संग्रौला क्याम्पसमा बिबियस तेश्रो वर्षकी छात्रा हुन्।

प्रतिवेदन स्रोत: रूपनगर क्याम्पस फिचर सेवा।